

ایروانی، جواد
اخلاق اقتصادی از دیدگاه قرآن و حدیث/ جواد ایروانی، — مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۳۸۴.
۳۱۲ص.

ISBN: 964-7673-24-8

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.
کتابنامه: ص[۲۸۹]–۲۹۷؛ همچنین به صورت زیرنویس.
۱. اسلام و اقتصاد. ۲. اقتصاد — جنبه‌های اخلاقی. ۳. قرآن — اقتصاد. ۴. اخلاق اسلامی.
الف. دانشگاه علوم اسلامی رضوی. ب. عنوان.

۲۹۷/۲۸۳۳

۲الف۹الف/۲/۲۲۳۰ BP

۱۶۸۰۱–۸۴ م

کتابخانه ملی ایران

اخلاق اقتصادی

از دیدگاه قرآن و حدیث

جواد ایروانی

نام کتاب اخلاق اقتصادی از دیدگاه قرآن و حدیث

نویسنده جواد ایروانی

ویراستار هادی بزدی ثانی
طراح جلد جواد سعیدی

چاپ اول ۱۳۸۴
شمارگان ۱۵۰۰
قیمت ۲۰۰۰۰ ریال

حروفچینی و صفحه‌بندی نشر و گرافیک دانشگاه علوم اسلامی رضوی
چاپ و صحافی چاپخانه روزنامه قدس

مرکز توزیع

مشهد مقدس: حرم مطهر، انتشارات دانشگاه علوم اسلامی رضوی

صندوق پستی: ۹۱۷۳۵-۱۱۹۳ تلفن و دورنگار: ۰۵۱۱-۲۲۲۶۸۴۴

Razavi_pj@imamreza.net

شابک: ۹۶۴-۷۶۷۳-۲۴-۸ ISBN: 964-7673-24-8

حق چاپ محفوظ است

فهرست مطالب

۵.....	فهرست مطالب
۱۷.....	سخن ناشر
۱۹.....	پیش گفتار

بخش اول

کلیات و مبانی (۲۳-۵۸)

۲۳.....	مفهوم شناسی
۲۳.....	مفهوم «اخلاق»
۲۴.....	مفهوم «اقتصاد»
۲۴.....	تعریف علم اقتصاد
۲۵.....	تعریف مکتب اقتصادی
۲۵.....	تعریف نظام اقتصادی
۲۶.....	اقتصاد اسلامی
۲۷.....	رابطه دین با اخلاق و اقتصاد
۲۷.....	رابطه دین و اخلاق
۲۸.....	رابطه دین و اقتصاد
۳۰.....	رابطه اخلاق و اقتصاد

۳۲	 مبانی نظریه جدایی اخلاق از اقتصاد و نقد آن
۳۲	 بررسی و نقد دلیل اول
۳۴	 بررسی و نقد دلیل دوم
۳۴	 مبانی جهان بینی و انسان شناختی مکاتب اقتصادی
۳۴	 دیدگاه سرمایه داری
۳۵	 اصل فلسفی دنیسم
۳۵	 اصل ناتو رالیسم (طبیعت گرایی)
۳۵	 اصل انسان مداری (اومانیزم)
۳۶	 اصل فرد گرایی
۳۶	 اصل اخلاقی فایده گرایی
۳۷	 دیدگاه سوسیالیستی
۳۷	 ماتریالیسم
۳۸	 جبر تاریخ
۳۸	 دیدگاه اسلام
۳۹	 الف) رابطه خداوند با جهان و انسان
۳۹	 ۱- رابطه خالقیت
۳۹	 ۲- رابطه ربوبیت
۴۰	 ۳- رابطه مالکیت
۴۱	 ۴- رابطه رازقیت
۴۴	 ب) مبانی انسان شناختی
۴۵	 ۱- جانشینی خدا
۴۶	 ۲- هدف داری
۴۸	 ۳- مسؤولیت
۵۰	 ۴- اختیار
۵۱	 ۵- هویت فردی - اجتماعی
۵۲	 ۶- زندگی جاوید
۵۳	 الف) حل مشکل تعارض فرد و جامعه
۵۴	 ب) اصلاحات بنیادین اخلاقی و رفتاری
۵۵	 ۷- دو بعدی بودن

بخش دوم اخلاق کار و تولید (۵۹-۱۴۰)

۶۰.....	کار و تولید، و جایگاه آن در اسلام.....
۶۰.....	مفهوم «کار».....
۶۱.....	مفهوم «اخلاق کار».....
۶۲.....	ارزش کار و تولید در اسلام.....
۶۳.....	الف) کار و تولید از نگاه قرآن.....
۶۳.....	آیاتی با دلالت صریح.....
۶۳.....	۱- طلب از فضل خداوند.....
۶۵.....	۲- توصیه به آبادانی زمین.....
۶۵.....	آیاتی با دلالت التزامی.....
۶۵.....	۱- فراهم سازی زمینه تولید.....
۶۶.....	۲- امر به مطلق تصرف.....
۶۷.....	۳- دستور به آمادگی کامل.....
۶۸.....	ب) کار و تولید در سنت.....
۶۸.....	۱- ارزشگذاری معنوی فعالیت‌های تولیدی.....
۶۹.....	۲- تبیین ارزش مادی کار.....
۷۰.....	۳- تبیین فلسفه و آثار مثبت کار.....
۷۰.....	الف) اثرات اقتصادی.....
۷۱.....	ب) اثرات روحی- اخلاقی.....
۷۲.....	ج) شخصیت و اعتبار اجتماعی.....
۷۲.....	د) نشاط و لذت زندگی.....
۷۳.....	۴- تشویق عملی به کار و تولید.....
۷۴.....	جمع‌بندی و تحلیل.....
۷۶.....	اخلاق کار از دیدگاه اسلام.....
۷۶.....	هدفمندی و انگیزه سالم.....
۷۷.....	الف) انجام وظایف عبادی.....
۷۸.....	ب) تأمین نیازهای مادی.....
۷۸.....	ج) رسیدن به رفاه نسبی.....

۷۹	د) خودکفایی و اقتدار جامعه.....
۸۰	ه) مشارکت در خدمات اجتماعی.....
۸۱	نقش انگیزه در جهت‌دهی تولید.....
۸۱	توجه به محدودیتهای تولید.....
۸۲	۱- اصل عدم حرمت و فسادانگیزی.....
۸۳	۲- اصل نیازمندی عمومی.....
۸۳	۳- اصل منفعت عمومی.....
۸۳	وجدان کار.....
۸۴	عوامل مؤثر بر وجدان کار.....
۸۴	الف) اصلاح نگرش.....
۸۵	ب) خشنودی از کار.....
۸۵	ج) آموزش و الگو سازی.....
۸۶	د) تقویت احساس مسؤولیت.....
۸۷	ه) توجه به پیامدهای ضعف وجدان کار.....
۸۷	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.....
۸۸	تخصّص و تعهد.....
۹۰	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.....
۹۱	انضباط و میانه‌روی.....
۹۱	شاخصهای نظم و انضباط.....
۹۱	الف) تقسیم وقت.....
۹۲	ب) تقسیم کار.....
۹۳	ج) میانه‌روی.....
۹۵	برایند انضباط کاری.....
۹۶	آسیب‌شناسی انضباط کاری.....
۹۷	توجه به کیفیت.....
۹۷	استفاده درست از امکانات.....
۹۹	عاقبت‌اندیشی.....
۹۹	توجه به اولویتهای.....
۱۰۱	نفی استثمار و استثمار‌پذیری.....
۱۰۳	پذیرش کار متناسب باتوان.....

۱۰۴	حفظ منابع طبیعی و محیط زیست.....
۱۰۵	توصیه به حفاظت و عدم تخریب.....
۱۰۶	تأکید بر عمران و آبادانی.....
۱۰۷	بیان احکام و مقررات ویژه.....
۱۰۷	همگانی کردن مسؤولیت حفاظت.....
۱۰۷	نتیجه گیری.....
۱۰۸	نقش ارزشهای معنوی در رشد اقتصادی.....
۱۰۸	چگونگی ارتباط ارزشها با رشد اقتصادی.....
۱۰۹	الف) تأثیرات غیبی.....
۱۱۰	ب) تأثیرات مستقیم.....
۱۱۰	ج) تأثیرات غیر مستقیم.....
۱۱۱	عناصر ارزشی مؤثر بر رشد اقتصادی.....
۱۱۱	ایمان.....
۱۱۲	تقوا.....
۱۱۸	استغفار و آمرزش خواهی.....
۱۱۹	کارکرد اقتصادی استغفار.....
۱۲۱	شکر و شکرگزاری.....
۱۲۲	کارکرد اقتصادی شکر.....
۱۲۳	زهد و قناعت.....
۱۲۳	مفهوم و کارکرد زهد.....
۱۲۵	مفهوم و کارکرد قناعت.....
۱۲۷	امانت و صداقت.....
۱۲۸	اتفاق.....
۱۳۲	صبر و شکیبایی.....
۱۳۴	عوامل دیگر.....
۱۳۴	آسیب شناسی رشد اقتصادی.....
۱۳۶	کفران نعمت.....
۱۳۷	ظلم.....
۱۳۹	ربا.....

بخش سوم

اخلاق توزیع و تجارت (۱۴۱-۲۳۲)

۱۴۱	مشکل اساسی اقتصاد
۱۴۲	توزیع ثروت
۱۴۳	مبانی اقتصادی - اخلاقی توزیع ثروت در اسلام
۱۴۳	اصل مالکیت خداوند
۱۴۴	اصل عدالت
۱۴۵	اصل اخوت
۱۴۶	الف) مواسات
۱۴۷	ب) ایثار مالی
۱۴۸	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۱۴۸	آسیب‌شناسی توزیع ثروت
۱۴۹	دیدگاه اسلام درباره فاصله طبقاتی، فقر و ثروت
۱۵۲	۱- پیشگیری از ستم و سرکشی
۱۵۲	۳- هشدار
۱۵۴	تحلیل و نتیجه‌گیری
۱۵۹	الف) تهدید جمع‌کنندگان مال
۱۵۹	ب) نهی از «کنز» (گنج کردن) مال
۱۶۰	ج) نکوهش تکاثر مالی
۱۶۰	پیامدهای تکاثر و فقر
۱۶۱	الف) آثار تکاثر
۱۶۱	آثار روحی
۱۶۱	۱- ایجاد شخصیت خیالی
۱۶۲	۲- تباهی عقل
۱۶۲	۳- سنگدلی و مرگ عواطف
۱۶۳	آثار اخلاقی
۱۶۳	۱- خودبرتربینی
۱۶۴	۲- طغیان
۱۶۵	۳- آزمندی

۴- غفلت و سرگرمی.....	۱۶۶
آثار اجتماعی.....	۱۶۷
۱- مقابله با حق طلبان.....	۱۶۸
۲- گسترش مفاسد اجتماعی.....	۱۶۸
۳- مسئولیت گریزی.....	۱۶۸
۴- تغییر معیارها.....	۱۶۹
۵- سلب بهداشت روانی جامعه.....	۱۷۰
جمع بندی و نتیجه گیری.....	۱۷۰
ب) آثار فقر.....	۱۷۱
آثار روحی.....	۱۷۱
۱- خود کمترینی.....	۱۷۲
۲- سستی اراده.....	۱۷۲
۳- ضعف اندیشه.....	۱۷۲
۴- تشویش و اضطراب.....	۱۷۳
آثار اعتقادی.....	۱۷۳
کفر.....	۱۷۳
آثار اجتماعی.....	۱۷۵
۱- انزوا.....	۱۷۵
۲- ضد ارزش انگاری ارزشهای فقیر.....	۱۷۶
۳- کینه و دشمنی.....	۱۷۶
مقابله فرهنگی با تکاثر، فقر و آثار آن.....	۱۷۷
شیوه های مقابله فرهنگی.....	۱۷۸
الف) تحکیم ارزشهای اصیل.....	۱۷۸
ب) درهم شکستن ارزشهای تکاثری.....	۱۸۰
۱- حذف ثروت از معیارهای ارزیابی.....	۱۸۱
۲- تبیین جایگاه متکاثران.....	۱۸۱
۳- تأکید بر هم نشینی با محرومان و دوری از متکاثران.....	۱۸۴
ج) تبیین وظایف اغنیا و فقیران.....	۱۸۶
یک. وظایف اغنیا.....	۱۸۷
۱- اخلاق توانگری.....	۱۸۷

۱۸۹	۲- رسیدگی به محرومان.....
۱۹۴	چند نکته.....
۱۹۷	دو. وظایف فقیران.....
۱۹۷	۱- کار و تلاش.....
۱۹۸	۲- اخلاق تنگدستی.....
۱۹۹	توزیع کالاها و خدمات.....
۱۹۹	تجارت و گزاره‌های متعارض نما.....
۲۰۱	اخلاق تجارت و اصول حاکم بر آن.....
۲۰۱	الف) اصل توجه به معنویات.....
۲۰۱	۱- یاد خدا.....
۲۰۲	۲- توجه به نماز.....
۲۰۳	۳- یاد معاد.....
۲۰۴	ب) اصل عدالت.....
۲۰۴	۱- سود عادلانه.....
۲۰۷	۲- حذف واسطه‌های غیر لازم.....
۲۰۹	۳- نفی کم‌فروشی.....
۲۰۹	۴- دخالت نکردن در معامله دیگران.....
۲۱۰	ج) اصل خیرخواهی و نفی غش (فریب).....
۲۱۱	۱- ممنوعیت فروش کالاهای تقلبی.....
۲۱۱	۲- نفی تبلیغات دروغین.....
۲۱۴	د) اصل احسان.....
۲۱۵	۱- پرهیز از سودخواهی در مواردی خاص.....
۲۱۶	۲- مواسات مالی.....
۲۱۷	۳- گذشت و آسان‌گیری در معامله.....
۲۱۸	۴- فروش کالاهای مرغوب.....
۲۱۸	۵- پذیرش تقاضای فسخ معامله.....
۲۱۹	ه) اصل امانت بودن اموال.....
۲۱۹	۱- اصلاح سرمایه.....
۲۲۳	۲- نفی احتکار.....
۲۲۴	نکته‌ها.....

۲۲۹	عوامل نهادینه‌سازی اخلاق تجارت
۲۲۹	آموزش عمومی
۲۳۰	تحکیم بنیانهای اعتقادی
۲۳۱	نظارت بر بازار

بخش چهارم

اخلاق مصرف (۲۳۳-۲۸۸)

۲۳۴	مصرف در آموزه‌های دینی
۲۳۵	اهداف و انگیزه‌های مصرف
۲۳۸	محدودیت‌های مصرف
۲۳۸	کالاها و خدمات ممنوع
۲۴۰	نفی اسراف و تبذیر
۲۴۰	مفهوم اسراف و تبذیر و تفاوت آن دو
۲۴۱	معیارهای تشخیص اسراف و تبذیر
۲۴۱	الف) تحدید شرعی
۲۴۲	ب) تحدید عرفی
۲۴۵	گستره اسراف و تبذیر
۲۴۵	الف) اسراف در آب
۲۴۶	ب) اسراف در خوردنیها و آشامیدنیها
۲۴۷	ج) اسراف در لباس
۲۴۷	د) اسراف در مسکن و احداث بنا
۲۴۸	ه) اسراف در وسائل زندگی
۲۴۹	و) اسراف در وسایل نقلیه
۲۴۹	ز) اسراف در هزینه‌های ازدواج
۲۵۰	ح) اسراف در مصرف انرژی
۲۵۱	حکم اسراف و تبذیر
۲۵۲	زمینه‌ها و عوامل اسراف و تبذیر
۲۵۲	الف) ناآگاهی
۲۵۲	ب) هواپرستی
۲۵۳	ج) ثروت‌اندوزی و رفاه‌زدگی

۲۵۳	 (د) رذیلت‌های اخلاقی
۲۵۴	 (ه) الگوی‌پذیری از مسرفان
۲۵۵	 (و) تولید و عرضه نادرست کالا
۲۵۵	 آسیب‌شناسی اسراف و تبذیر
۲۵۶	 الف) نابودی سرمایه‌ها
۲۵۷	 ب) تضییع حقوق دیگران
۲۵۸	 ج) مفاسد اخلاقی و رفتاری
۲۵۸	 د) سقوط معنوی
۲۵۹	 درمان‌شناسی اسراف و تبذیر
۲۵۹	 الف) تقویت باورها
۲۶۰	 ب) تثبیت ارزش‌های اخلاقی
۲۶۰	 ج) افزایش آگاهی‌های عمومی
۲۶۰	 د) نظارت همگانی
۲۶۱	 ه) تربیت خانوادگی
۲۶۱	 اتراف (رفاه‌زدگی و مصرف‌گرایی)
۲۶۱	 مفهوم‌شناسی اتراف
۲۶۲	 ویژگی‌های مترفان
۲۶۲	 الف) حق‌انکاری و مقابله با پیامبران و مصلحان اجتماعی
۲۶۳	 ب) اسراف، غصب و تضییع حقوق
۲۶۴	 ج) بی‌توجهی به محرومان و خودداری از مشارکت در کارهای خیر
۲۶۴	 عوامل اتراف
۲۶۵	 آسیب‌شناسی اتراف
۲۶۵	 الف) زیان اقتصادی
۲۶۵	 ب) فساد اخلاقی و رفتاری
۲۶۶	 ج) نابودی تمدن‌ها و فرهنگ‌ها
۲۶۶	 د) فرجام اخروی
۲۶۷	 درمان‌شناسی اتراف
۲۶۷	 الف) تقویت باورهای ایمانی و ارزش‌های اخلاقی
۲۶۷	 ب) برقراری عدالت اجتماعی
۲۶۸	 ج) دوری خواص از اتراف

۲۶۸	 اصول حاکم بر مصرف
۲۶۹	 اصل نیاز
۲۶۹	 مفهوم‌شناسی نیاز
۲۶۹	 گستره نیازهای مادی
۲۷۱	 نفی نیازهای کاذب
۲۷۱	 الف) نیازهای ناشی از خواسته‌های نفس
۲۷۲	 ب) نیازهای ناشی از تبلیغات
۲۷۳	 ج) نیازهای ناشی از شأنهای اعتباری
۲۷۶	 اصل تقدیر معیشت
۲۷۸	 اصل اعتدال
۲۷۹	 جایگاه و گستره اعتدال در مصرف
۲۷۹	 معیارهای اعتدال
۲۸۲	 آثار مثبت اعتدال
۲۸۲	 الف) آثار اقتصادی
۲۸۳	 ب) سلامت جسم و جان
۲۸۳	 ج) محبوبیت الهی
۲۸۴	 توجه به اولویتها
۲۸۶	 اصل ساده‌زیستی و قناعت
۲۸۷	 اصل الگوناپذیری از ییگانگان
۲۸۸	 اصل اتفاق مازاد در آمد
۲۸۹	 کتابنامه
۲۹۹	 فهرست آیات
۳۰۵	 فهرست روایات

سخن ناشر

رشد و پیشرفت اقتصادی، همراه با سالم‌سازی فعالیتها، مقابله با مفاسد، ایجاد و گسترش عدالت اجتماعی و رفاه عمومی، از دغدغه‌های مهم عصر حاضر به شمار می‌آید. امروز بسیاری از کشورهای اسلامی با مشکلات ناشی از فقر و توزیع نابرابر امکانات، رویارویند، در حالی که عناصر مهم رشد و توسعه اقتصادی و شیوه‌های مؤثر سالم‌سازی فعالیتها و گسترش عدالت اجتماعی-اقتصادی در آموزه‌های اسلامی مطرح شده است، به گونه‌ای که توجه به آن در برنامه‌ریزیهای اقتصادی و نهادینه‌سازی آن در فرهنگ عمومی، می‌تواند تمدن شکوهمند اسلامی را زنده سازد و رفاه و آسایش عمومی را به ارمغان آورد. یکی از نگرشهای کارآمد اسلام در این باره، آمیختن ارزشهای اخلاقی با اقتصاد است، چرا که برای رسیدن به سعادت پایدار و ابدی انسان، جامعه اسلامی از یک سو نیازمند اقتصادی پویا و رشدیافته است تا رفاه عمومی را محقق سازد، و از دیگر سو، محتاج تحکیم و تقویت ارزشهای اخلاقی در فرهنگ عمومی است، تا با سالم‌سازی فعالیتها، سعادت اخروی افراد را فراهم آورد، به ویژه آن که رشد مطلوب اقتصادی و تحکیم ارزشهای دینی، تأثیر متقابل بر یکدیگر دارند.

با وجود این، پژوهش درباره «اخلاق اقتصادی» سابقه چندانی ندارد و تا کنون تحقیق جامع و کارآمدی در این باره سامان نیافته است.

موضوع این نوشتار، ارایه و تحلیل آموزه‌های اخلاقی اسلام در عرصه تولید، توزیع و مصرف، و تبیین کارکردهای اقتصادی آن و شیوه‌های نهادینه ساختنش در فرهنگ عمومی است و در چهار بخش سامان یافته است: بخش نخست، پس از مفهوم‌شناسی، به تحلیل مبانی جهان‌بینی و انسان‌شناختی مکاتب اقتصادی سرمایه‌داری، سوسیالیستی و اسلام پرداخته و با نقد مبانی نظریه جدایی اخلاق از اقتصاد، دیدگاه اسلام را در این باره مستدل ساخته است. بخش دوم، به اخلاق کار و تولید و نقش ارزشهای معنوی در رشد اقتصادی پرداخته است. نگارنده، بخش سوم را به اخلاق توزیع و تجارت اختصاص داده و با بررسی شیوه‌های مقابله فرهنگی با توزیع نابرابر ثروت، اخلاق تجارت و اصول حاکم بر آن را به تفصیل یاد کرده و سرانجام در بخش چهارم، اصول و معیارهای مصرف و شیوه‌های مهار پدیده مصرف‌گرایی را ارایه نموده است.

بررسی فراگیر و جامع آموزه‌های دینی و توجه به مفاهیم اقتصادی، با مراجعه به منابع فراوان و معتبر و ارایه کارکردهای اقتصادی آموزه‌های اخلاقی و توجه به سیر منطقی مباحث، از ویژگیهای این نوشتار به شمار می‌آید.

مرکز پژوهش دانشگاه علوم اسلامی رضوی با هدف مطالعه و تحقیق در زمینه‌های اسلامی و پاسخگویی منطقی به شبهه‌های علمی و نیازهای فکری در محورهای اسلامی، به نشر پژوهشهای بایسته در این زمینه اقدام نموده است.

از این رو، نوشته حاضر که پایان‌نامه کارشناسی ارشد نگارنده محترم و پژوهشگر این مرکز، در رشته علوم قرآن و حدیث می‌باشد و در پی دستیابی به هدف فوق نگارش یافته است، در دستور کار این مرکز قرار گرفت.

نگارنده در تدوین این نوشتار از راهنمایی و مشاوره استادان بزرگوار آیه‌الله محمدهادی معرفت و حجج اسلام دکتر محمدعلی مهدوی راد، دکتر محمدحسن رستمی و سید محمود مرویان حسینی بهره برده است. شایسته است از زحمات و تلاشهای خالصانه ایشان و آقایان عبدالله غلامی و محمدسعید رضوانی تشکر و قدردانی نمایم.

مرکز پژوهش دانشگاه علوم اسلامی رضوی

پیش‌گفتار

رشد و پیشرفت اقتصادی در کنار سالم‌سازی فعالیتها و مقابله با مفاسد از یک‌سو، و ایجاد و گسترش عدالت اجتماعی، و برخورداری همه مردم از رفاه نسبی از سوی دیگر، از مهمترین دغدغه‌های عصر حاضر در بیشتر جوامع است. سوگمندها باید گفت امروز، بسیاری از جوامع اسلامی، کم و بیش، با مشکلات ناشی از فقر، عقب‌ماندگی و توزیع نابرابر امکانات، روبرویند؛ در حالی که مهمترین عناصر رشد و توسعه اقتصادی و مؤثرترین شیوه‌های سالم‌سازی فعالیتها و گسترش عدالت اجتماعی - اقتصادی، در آموزه‌های اسلامی، به روشنی و فراوانی مطرح شده است، به طوری که توجه به آن در برنامه‌ریزیهای اقتصادی، و نهادینه کردن آن در فرهنگ عمومی، به درستی می‌تواند تملک شکوهمند اسلامی را احیا کند و رفاه و آسایش همگانی را ارزانی دارد.

از راهکارهای کارآمد اسلام در این باره، «پیوند ارزشهای اخلاقی با اقتصاد» است. به دیگر سخن، آرمان آموزه‌های اسلامی، آن است که سعادت و خوشبختی دنیوی و اخروی انسان را فراهم سازد. از این رو، جامعه اسلامی از یک‌سو به اقتصادی پویا و رشد یافته، نیازمند است تا نیازهای افراد و رفاه نسبی آنان فراهم شود، و از سوی دیگر، نیازمند تحکیم و تقویت ارزشهای اعتقادی و اخلاقی در فرهنگ عمومی است تا با سالم‌سازی فعالیتها و مقابله فرهنگی با مفاسد اقتصادی، سعادت اخروی افراد را به ارمغان آورد، به ویژه آن که

رشد مطلوب اقتصادی و تحکیم ارزشهای دینی، تأثیری متقابل بر یکدیگر دارد. بر این اساس، آموزه‌ها و عناصر فراوانی در قرآن کریم و روایات، ارائه گردیده که هم دارای کارکردهای مثبت اقتصادی است و هم اثرات روحی و معنوی، تا در پرتو پیوند خجسته «اخلاق و اقتصاد» رفاه مادی و سعادت ابدی انسان، تأمین گردد. موضوع این کتاب، ارائه و تحلیل آموزه‌های اخلاقی اسلام در عرصه تولید، توزیع و مصرف، است که به تبیین کارکردهای اقتصادی آن و شیوه‌های نهادینه ساختن آن در فرهنگ عمومی می‌پردازد.

پیش از آغاز، توجه به چند نکته ضروری است:

- ۱- مراد ما از «اخلاق اقتصادی» مجموعه‌ای از صفات و رفتارهایی است که دستیابی به رشد اقتصادی پایدار و مطلوب، سالم‌سازی فعالیت‌های اقتصادی، و مصرف بهینه را سرلوحه خود می‌نهد و فرد مسلمان، در پرتو اعتقادات دینی، خود را پایبند به اجرای آن می‌داند.
- ۲- در این گونه مباحث، مرز مشخصی میان مسائل اخلاقی و حقوقی نیست، چه بسیاری از مسائل حقوقی نیز، می‌تواند از جهتی، اخلاقی باشد و در چارچوب اخلاق، تبیین گردد.
- ۳- منظور از مسائل اخلاقی، تنها مستحبات و مکروهات نیست، بلکه بخشی از آن، در حوزه واجبات و محرمات، جای می‌گیرند.
- ۴- پشتوانه اجرایی احکام اخلاقی به ویژه در موارد عدم منع یا وجود گریزگاه قانونی-الزام درونی برخاسته از اعتقادات دینی و وجدان انسانی، و نیز توجه به آثار مثبت اقتصادی آن است، از این رو، در این کتاب، به تبیین اصول اعتقادی و باورهای دینی، به عنوان زیرساخت فضیلت‌های اخلاقی، توجه می‌شود، گواهی که آداب و اخلاق، هرگاه جزء فرهنگ عمومی جامعه قرار گیرد، از پشتوانه الزام اجتماعی نیز برخوردار خواهد بود.

تحقیق در این موضوع، از دو جهت ضرورت دارد:

نخست آن که عناصر اخلاقی - اقتصادی، که در این کتاب تا حدودی به آن پرداخته شده است، در صورت تحقق عینی، می‌تواند تحولی شگرف در عرصه اقتصاد و نیز فرهنگ جامعه، ایجاد نماید که رشد اقتصادی در عرصه تولید، عدالت اجتماعی و سالم‌سازی فعالیتها در عرصه توزیع، و تعیین الگوی مصرف بهینه و پیشگیری از گسترش روحیه مصرف گرایی، از دستاوردهای آن می‌باشد، و این خود، کارایی اقتصاد مبتنی بر ارزشها را

در عصر حاضر، نمودار می‌سازد.

نیک روشن است که دستیابی به این مهم، در وهله اول، نیازمند تحقیقات ژرف و عالمانه و ارائه و تحلیل آموزه‌های دینی در این باره است.

دوم این که تاکنون، کاری اساسی در زمینه تدوین «اقتصاد اسلامی» به طور عموم، و «اخلاق اقتصادی» به طور خصوص، سامان نیافته است^۱ و تحقیق حاضر، می‌تواند گامی هرچند کوتاه و لرزان در آغاز این راه، به شمار آید.

تحقیق و پژوهش در «اخلاق اقتصادی» پیشینه زیادی ندارد، چراکه از یک سو، مکتب سرمایه‌داری، اقتصاد را بیگانه از اخلاق می‌داند، و از دیگر سو -چنان که اشاره شد- تدوین مکتب اقتصادی اسلام و از جمله بحث اخلاق اقتصادی، در آغاز راه قرار دارد. با این حال، نگاشته‌ها و تحقیقاتی چند در ارتباط با این موضوع سامان یافته است که به طور کلی، در سه دسته قرار می‌گیرد:

- ۱- پاره‌ای از نگاشته‌ها نگرش «پیوند اخلاق با اقتصاد» را مطرح می‌کند.^۲
 - ۲- نگاشته‌هایی که به بررسی پاره‌ای از اصول کلی در زمینه ارتباط میان این دو از نگاه دینی می‌پردازد.^۳
 - ۳- تحقیقاتی که به ارائه آموزه‌های دینی و بررسی تطبیقی در بخشهایی خاص، توجه کرده است.^۴
- با وجود این، بیشتر فقیهان نیز آموزه‌های مربوط به آداب تجارت را، تا حدودی به بررسی نهاده‌اند که چندان جامع و مناسب در این زمینه، نمی‌نماید.
- درباره شیوه بحث، نکاتی را به اختصار یادآور می‌شویم:
- ۱- تلاش بر این بوده تا ارائه تحلیلها و نتیجه‌گیریها، بر پایه نگاهی فراگیر به آموزه‌های

۱- در این باره نک: محمد واعظزاده خراسانی، «اهمیت و ضرورت بحثهای اقتصاد اسلامی»، مجموعه مقالات فارسی اولین مجمع بررسیهای اقتصاد اسلامی، صص ۱۷-۱۸.

۲- برای نمونه نک: آمارتیا سن، اخلاق و اقتصاد.

۳- برای نمونه نک: یوسف قرضاوی، دور القيم والاخلاق فی الاقتصاد الاسلامی؛ حیدر نقوی، جمع اخلاق و اقتصاد در اسلام، ترجمه حسن توانایان فرد.

۴- برای نمونه نک: محمدرضا حکیمی و دیگران، الحیاة، جلد ۳-۶؛ محمد ری شهری، التمیة الاقتصادية فی الكتاب و السنة؛ حسن صنعتکار، اخلاق در بازار.

دینی و توجه به مفاهیم اقتصادی انجام پذیرد. از این رو، تا حد امکان، به منابع مهم در سه عرصه اخلاق، اقتصاد و متون دینی (آیات و روایات) مراجعه شده است.

۲- بیشتر مباحث، بر استفاده از آیات، و روایات معتبر، و در عین حال تأکید بر ارزیابی دلّالی به جای سندی، تمرکز یافته است.

۳- سعی شده است تا کارکردهای اقتصادی آموزه‌های اخلاقی، به زبان اقتصاد معاصر، تبیین شود و تنها به آثار معنوی آن، بسنده نگردد.

۴- تفصیل در ارائه آیات و روایات و گاه، تکرار آن، با هدف برداشت نکات جدید از زاویه‌های گوناگون بوده و در عین حال، برای اختصار، از تفصیل و بررسی بسیاری از مطالب، خودداری شده است.

۵- به سیر منطقی مباحث، توجه شده است؛ بدین سان که در فصل نخست، مفاهیم و زیرساختهای اخلاق اقتصادی، ارائه گردیده و در ادامه، آموزه‌های مبتنی بر آن، در سه بخش تولید، توزیع و مصرف، سامان یافته است.